

**Н.Ю. Брюховецька, д.е.н., проф.,
О.А. Чорна**

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано стан інституціонального середовища в Україні, його вплив на розвиток людського капіталу. Обґрунтовано необхідність урахування інституціональних аспектів в управлінні розвитком людського капіталу на підприємствах.

Проанализировано состояние институциональной среды в Украине, ее влияние на развитие человеческого капитала. Обоснована необходимость учета институциональных аспектов в управлении развитием человеческого капитала на предприятиях.

The paper analyzes the state of the institutional environment in Ukraine and its impact on the human capital development. The necessity of taking into consideration the institutional aspects in the management of human capital at the enterprises are grounded.

© Н.Ю. Брюховецька, О.А. Чорна, 2009

З історії економічної думки відомо, що концепція людського капіталу розвивалася в рамках неокласичної економічної теорії, у руслі якої увагу було сконцентровано на аналізі виробництва і використання людського капіталу, а також поясненні змін у доходах громадян у міру розвитку людського капіталу. У сучасних економічних дослідженнях разом із класичним і неокласичним напрямом економісти почали досліджувати альтернативні теорії, оскільки новітні тенденції розвитку, які опановують країни, що розвиваються, неможливо обґрунтовувати і вивчати з позиції однієї економічної концепції. Зважаючи на нестабільність розвитку економік постсоціалістичних країн, зокрема України, доцільно концепцію розвитку людського капіталу формувати, ґрунтуючись на положеннях ідей різних напрямів і шкіл, підходів до пізнання, що дозволить розширити діапазон набутих знань і вирішення існуючих проблем.

Аналіз показав, що стан основних складових людського капіталу, які його формують, впливає безпосередньо на його розвиток і загальний стан людського капіталу в Україні, який є незадовільним [1]. Тому в довгостроковій перспективі важливим є управління розвитком і підвищення якості людського капіталу в Україні, оскільки на тлі зниження демографічних показників у майбутньому є загроза виникнення дефіциту трудових ресурсів.

Після розпаду Радянського Союзу вітчизняні економісти отримали широкий доступ до світових вчень економічних шкіл і напрямів Заходу. Тому з 90-х років ХХ ст. серед дослідників пострадянських країн поживався інтерес до інституціоналізму, який у розвинених країнах почав розвиватися наприкінці ХІХ ст. та в середині ХХ ст. уже був достатньо поширеним напрямом досліджень. Ідеї інституціоналізму у постсоціалістичних країнах почали використовуватися для пояснення сучасного господарства, інституціональних трансформацій, що спричинило появу робіт, присвячених дослідженням у цьому напрямі. На сьогоднішній день, як відзначають науковці, «стабільное развитие рассматривается как соединение четырех взаимосвязанных компонентов: экологического, экономического, социального и институционального» [2, 35].

У даний час поширена думка відносно того, що інституціональний вплив охоплює всі сфери діяльності в країні. Тому дослідники вивчають інституціональні фактори по відношенню до різних соціально-економічних явищ. Серед досліджень, присвячених аспектам інституціональної економічної теорії, зустрічаються і ті, що присвячені розвитку людського капіталу. Так, Л. Згоннік розглядає інституціональну складову систему відтворення людського капіталу [3, 118-124]. П. Тархов аналізує соціально-екологічні основи регулювання економіки на основі інституціонального регулювання якості життя, яке, як вважає автор, є основною характеристикою людського капіталу [4, 130-136]. Н. Тушемілова розглядає системний підхід до управління людським капіталом у світовій економіці ХХІ ст., зокрема зміну ринкових інститутів при переході від старої парадигми управління людським капіталом до нової [5, 101-103]. Проте інституціональний аспект розвитку людського капіталу в Україні недостатньо досліджено, що визначає актуальність

цього питання, особливо в нестійкі періоди й періоди криз. Дане твердження обумовлено тим, що саме існуючі інститути визначають поведінку людини, взаємодію людей, мотивують людину, обумовлюють спосіб її мислення тощо. Тому необхідно розглядати інституціональний аспект, оскільки відсутність в Україні якісно нових стабільних і ефективних інститутів є провідним стримуючим фактором стабільного розвитку суспільства.

Метою даної роботи є аналіз стану інституціонального середовища в Україні, його вплив на розвиток людського капіталу й обґрунтування необхідності врахування інституціональних аспектів в управлінні розвитком людського капіталу на підприємствах.

Інституціональна економіка досліджує такі чинники, як сукупність норм і правил (інститутів), за допомогою яких структуруються та спрощуються відносини та взаємодія між економічними суб'єктами. Згідно із цією теорією людина схильна діяти на підставі самопідтримуючих соціокультурних норм (звичок, стереотипів) та узвичаєної практики – різноманітних «рутин» [6, 88, 93].

А. Циренова слушно зауважує, що «процесс воспроизводства человеческого капитала происходит в рамках и под влиянием формальных и неформальных социально-экономических институтов: государства, региона, негосударственных общественных фондов и организаций, рынков, отдельных фирм, домохозяйств (семьи) в условиях адекватной времени институциональной среды, которая значительным образом накладывает отпечаток на специфику процесса и качество человеческого капитала» [7]. Слід відзначити, що під інститутами треба розуміти формально закріплені або неформально діючі способи мислення, норми поведінки й обмеження, які обумовлюють дію людини, її норми поведінки в суспільстві, а тому є мотивуючим фактором розвитку людського капіталу. Тоді як А. Циренова перелічує так звані інституції, під якими розуміє тих суб'єктів, що створюють і організують правила гри, – інститути.

Розвиток людини відбувається в середовищі, у якому на неї впливає безліч факторів різного походження. Проте факторами, що визначають поведінку людини і суб'єктів господарювання, мотивують або стримують розвиток, є інституціональні, які створюють інституціональне середовище.

В умовах формування ринкових відносин якість інституціонального середовища, його важливість у життєдіяльності людини набувають усе більшого значення та визнання серед учених і фахівців у різних сферах діяльності (табл. 1).

Російські дослідники інститути поділяють на чотири групи: правові; регулюючі; розвитку людського капіталу; координації та розподілу ризиків [11, 36]. До інститутів розвитку людського капіталу науковці відносять передусім інститути у сферах охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення. Проте до інститутів розвитку людського капіталу слід відносити також інститути в культурній і науковій сфері. Крім того, на розвиток людини можуть впливати всі існуючі інститути, їх якість і стабільність у державі, вплив інститутів на інфраструктуру людського розвитку: заклади освіти (у тому числі дошкільної), охорони здоров'я, науки і культури. У зв'язку з тим, що діяльність складових інфраструктури прямо залежить від діючої у країні правової бази й інших інституціональних умов, а на розвиток людини і її соціально-економічні відносини в суспільстві впливають, окрім формальних правил, неформальні норми, звичаї, традиції тощо, слід вважати, що розвиток людського капіталу відбувається в рамках інституціонального середовища.

Як було зазначено, на розвиток людського капіталу й можливість реалізації якісних характеристик людини через працю впливають неформальні інститути, трансформація яких необхідна в умовах ринкової економіки перехідного типу. Із цього приводу Н. Решетило пише, і можна з ним погодитись, що «глибинним джерелом мотиваційного комплексу людини є економічна поведінка, яка обумовлена її економічним мисленням, національними традиціями, особливостями менталітету нації. Саме соціально-економічний генотип, у структурі якого синтезуються соціально-економічні інтереси, ціннісні орієнта-

Таблиця 1

Ознаки інституціонального середовища

Автори / джерело	Сутність терміна
Д. Норт, Л. Девіс [7; 8, 201] ¹	Сукупність основних політичних, соціальних і юридичних правил, що утворюють базис для виробництва, обміну, розподілу і споживання
А. Шаститко [8, 201, 202]	Институциональная среда – один из важнейших компонентов институциональной матрицы, которая обрамляет процесс размещения ограниченных ресурсов, а также выявление новых возможностей использования существующих ресурсов и создания новых ресурсов. ...Правила образующие институциональную среду, состоят из законов, принимаемых представительным органом власти, указов, принимаемых Президентом, постановлений правительства
О. Дігіліна, І. Тесленко [9]	Совокупность функционирующих институтов – экономических (собственность, ценообразование, конкуренция); институтов социального окружения (особенности взаимодействия власти и общества, начальника и подчиненного, отношения к труду, особенности управления, неформальных отношений т.д.) и духовного окружения (особенности национального характера, нравственность, духовность, патриотизм и т.д.)
Т. Ігнатова [10]	Устойчивые экономические и социальные связи между людьми, нормы и правила, на основе которых формируются экономические и социальные отношения в регионах и реализуется тот или иной способ хозяйствования. ... Поскольку институциональная среда состоит из правил, следование которым принесет выгоды для всех хозяйствующих субъектов по сравнению с их издержками, то будут создаваться стимулы для экономического развития региона и страны

ції, норми та установки життєдіяльності нації, виступає фундаментальним елементом мотиваційного механізму. Важливою складовою економічного мислення є соціальна пам'ять людини як накопичений минулими поколіннями та переданий сучасному поколінню соціальний досвід, який реалізується в соціально-економічній поведінці. Дія соціальної пам'яті починає посилюватися в перехідні періоди історії держави, коли новий соціальний досвід ще слабкий, а пам'ять про минуле життя ще досить відчутна» [12, 111-112]. Тобто справедливо зауважено, що формування менталітету, який є стійким неформальним інститутом, в Україні здійснювалося при діючій багато років централізованій плановій економіці. В умовах незалежності України, яка стала на шлях перехідної економіки, постала потреба формування нових формальних інститутів, які б відповідали ринковій економіці, тоді як неформальні інститути в суспільстві залишилися «старими», несформованими, а соціальна пам'ять, консерватизм існуючих неформальних інститутів стримують формування нового ринкового менталітету українців, які не асоціюватимуть себе із частиною колись великої держави.

Вплив менталітету на розвиток людського капіталу і його реалізацію визнають й інші науковці [7; 13, 242]. Необхідно звернути увагу, що зміна менталітету можлива в разі формування в суспільстві якісно нових неформальних інститутів, які роками формуються під впливом стійких формальних інститутів.

Можна погодитись із науковцями, які стверджують, що розвиток інституціонального середовища в Україні стримується рядом чинників, передусім пов'язаних із багаторічним функціонуванням у минулому планової економіки. В. Волошин і А. Гуменюк відзначають, що «в Україні сформувалася непропорційна структура інституціонального середовища, де

¹ Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. – Cambridge, 1971. – P. 5-6.

домінують неформальні відносини та інститути, порівняно з формальними, що є основним моментом для розуміння інституціональної природи ринкової економіки» [14]. Інституціональна база формальних і неформальних інститутів, що створювалася протягом багатьох років, впливає на розвиток України як нації та держави, конкурентоспроможної на світовому ринку. Тому слід погодитись із зазначеними фахівцями, що «у сучасних українських умовах не можуть бути у «чистому вигляді» реалізовані рекомендації певних зарубіжних шкіл, оскільки вони розраховані на інше інституціональне середовище» [14].

Слушно зауважує В. Зянько, що «оскільки головним інституціональним інноватором при проведенні інституціональних перетворень виступає держава, то у першу чергу на неї покладається завдання забезпечити ефективне функціонування в Україні як прийнятих законодавчих та нормативних актів, так і неформальних інститутів – які стосуються традицій і суспільних стандартів поведінки суб'єктів інноваційної діяльності. Без цього неможливо налагодити не лише стабільний інноваційний розвиток, а взагалі економічний розвиток» [15, 63]. Дане твердження цілком справедливе, оскільки головною метою держави є забезпечення ефективного розподілу й використання наявних у державі ресурсів і нагромадження видів капіталу.

Доречно зауважити, що трансформація інституціонального середовища в Україні носила революційний характер, що призвело до інституціонального вакууму – незрілості нових формальних інститутів, жвавого розвитку тіньової економіки. Це обумовлено моральною неготовністю сприймати різку зміну існуючих багато років формальних інститутів. Тому в даний час виникла потреба створення дієвого законодавчого інструментарію, забезпечення такої стійкості та стабільності, які сприяли б еволюційній трансформації неформальних інститутів.

Стан інституціонального середовища в Україні можна простежити на основі оцінок якості функціонування інститутів, що обстежуються і публікуються провідними міжнародними організаціями: Всесвітнім банком, Світовим економічним форумом тощо.

Розвиток інститутів в Україні, за даними Світового економічного форуму [16, 314-315], серед 133 досліджуваних країн посідає 120 місце. Деякі із входних у показник розвитку інститутів індикаторів мають достатньо низький рейтинг серед цих країн, наприклад: права власності – 127 місце; захист інтелектуальної власності – 108; довіра суспільства до політиків – 105; юридична незалежність – 123; фаворитизм в ухваленні державних рішень – 109; ефективність використання державного бюджету – 114; прозорість державної політики – 107; дієвість

аудиторських і бухгалтерських стандартів – 117; ефективність корпоративного управління – 94 тощо. Отже, за наведеним рейтингом видно, що серед 133 країн Україна посідає достатньо низьку позицію за розвитком інститутів, які є обов'язковою умовою конкурентоспроможності країн.

Методика оцінки в дослідженні Д. Кауфмана, А. Крейя, М. Мастрюцці [17] і опублікована Всесвітнім банком, побудована на шести вихідних показниках-індикаторах (Worldwide Governance Indicators): права громадян і підзвітність державних органів (Voice and Accountability); стабільність політичної системи і відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism); ефективність органів державного управління (Government Effectiveness); якість регулюючих інститутів (Regulatory Quality); якість правових інститутів (Rule of Law); антикорупційний контроль (Control of Corruption), за якими можна визначити рівень розвиненості інституціонального середовища та стан державного управління у країні.

Індикатори являють собою агреговані показники, які складаються за результатами комплексних досліджень. Вони враховують статистичне узагальнення опитувань фірм, приватних осіб, різних агентств, що займаються оцінкою комерційних ризиків, недержавних організацій і дослідницьких наукових центрів, а також інших організацій суспільного сектору. Worldwide Governance Indicators приймають значення в інтервалі від -2,5 до 2,5, де більші значення індексу відбивають більш високу якість державного управління [11, 42-43].

За даними досліджень Д. Кауфмана, А. Крейя, М. Мастрюцці [17] побудуємо рисунок та проаналізуємо стан інституціонального середовища в Україні.

Показник-індикатор *ефективності органів державного управління (Government Effectiveness)* оцінює: якість державних послуг, що надаються; якість державної служби та рівень її незалежності від політичного тиску; якість політики і її виконання; рівень довіри до уряду щодо обставин виконання розроблених державних програм [11, 44].

У 2008 р. показник індексу ефективності органів державного управління для України становив -0,60. Динаміка даного показника порівняно стабільна. Незначне зростання спостерігалось у 2003 р. (-0,5) та у 2005 р. (-0,36), проте із 2006 р. показники індексу знизилися, що свідчить про достатньо низьку ефективність політики в державі й низький рівень довіри населення до неї (див. рисунок).

Показник-індикатор *якості регулюючих інститутів (Regulatory Quality)* оцінює відносини між державою і приватним сектором: спроможність уряду формулювати і виконувати основні положення і норми політики, які сприяють розвитку приватного сектору та стимулюють цей процес [11, 45].

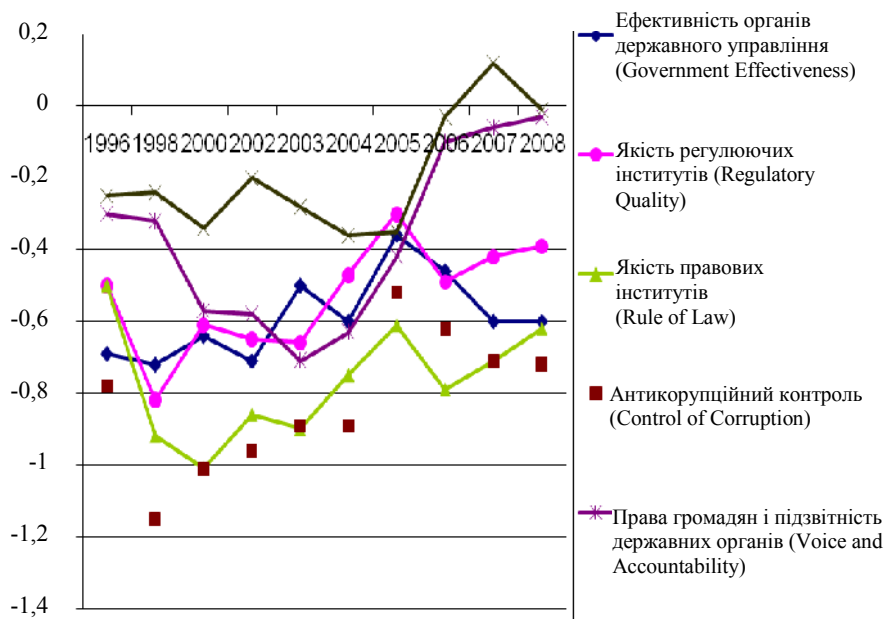

Рисунок. Динаміка інституціонального середовища та стану державного управління в Україні за 1996-2008 рр.

В Україні індекс якості регулюючих інститутів має низьке значення та дорівнює у 2008 р. (-0,39). Динаміка в період 1996-2008 рр. стабільна: у 1998 р. показник знизився до (-0,82), але із 2000 р. спостерігається його підвищення (див. рисунок). Найбільшого підвищення індикатор досяг у 2005 р. і становив (-0,30), проте у період 2006-2008 рр. відбулося незначне зниження. Показники індикатора свідчать про низький рівень умов, створених державою для розвитку приватного сектору, бізнесу зокрема.

Показник-індикатор *якості правових інститутів (Rule of Law)* оцінює якість правової системи і її ефективність: ступінь довіри і впевненості респондентів в існуючих у суспільстві законах; якою мірою закони виконуються респондентами; якість контролю за виконанням контрактів; якість роботи правоохоронних органів, судів; можливість злочинів і правопорушень [11, 48].

Дані й динаміка індикатора якості правових інститутів в Україні свідчать про достатньо низький рівень якості. Найнижчий показник спостерігався у 2000 р. (-1,01). У 2008 р. показник якості правових інститутів залишається низьким (-0,62) (див. рисунок). Значення цього показника обумовлюють розвиток тіньового сектору економіки, відсутність довіри населення в дію законів і їх функцію.

Показник-індикатор *антикорупційного контролю (Control of Corruption)* оцінює: якою мірою співробітники державних органів використовують владу для власної вигоди; корупцію у дрібних і великих масштабах; роль еліти і приватних інтересів у державі [11, 50].

Показники індексу антикорупційного контролю в Україні, як і попередні показники інституціонального середовища, залишаються досить низькими, але відносно стабільними. Найнижчий показник Україна мала у 1998 р. (-1,15), найвищий – у 2005 р. (-0,52). У 2008 р. показник-індикатор антикорупційного контролю становив (-0,72), значення якого наближене до рівня 1996 р., у якому він становив (-0,78) (див. рисунок), тобто показник індикатора залишається досить низьким, що свідчить про високий рівень корупції в державі та розповсюдженість використання повноважень співробітниками органів державної влади для власних потреб.

Показник-індикатор *прав громадян і підзвітності державних органів (Voice and Accountability)* характеризує ступінь демократизації суспільства й оцінює: можливість громадян брати участь у виборі органів влади; свободу самовираження; створення асоціацій; свободу засобів масової інформації [11, 52].

Показник-індикатор прав громадян і підзвітності державних органів протягом періоду 1996-2008 рр. в Україні суттєво змінився. Якщо у 1996 р. значення цього показника в Україні становило (-0,25), то у 2008 р. цей показник становить (-0,03), що вказує на підвищення рівня демократизації суспільства, свободи слова і самовираження.

Показник-індикатор *стабільності політичної системи і відсутності насильства (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism)* оцінює: вірогідність дестабілізації або скинення уряду неконституційними, насильницькими методами; можливість виникнення внутрішнього безладу з використанням насильства [11, 54-55].

Слід звернути увагу на динаміку індикатора стабільності політичної системи і відсутності насильства (див. рисунок). В Україні із 1996 р. цей показник підвищився, досягнувши найбільшого значення в 2007 р. (0,12). У 2008 р. відбулося зниження до показника (-0,01). Проте з динаміки цього показника видно, що тенденція направлена вбік стабільності, що свідчить про низьку вірогідність в Україні насильницьких і неконституційних методів.

Щодо інституційного середовища інших постсоціалістичних країн, то як і в Україні, є низькі показники індикатора Worldwide Governance Indicators (табл. 2). Деяко нижчі показники, ніж Україна, має Росія, окрім показника ефективності органів державного управління, який у Росії в 2008 р. становив (-0,32), а в Україні відповідно (-0,60). Низькі показники має Казахстан, окрім показника стабільність політичної системи і відсутність насильства, який у 2008 р. має позитивне значення

Таблиця 2

Показники індикатора Worldwide Governance Indicators України і деяких країн СНД у 2008 р.

Країна	Ефективність органів державного управління	Якість регулюючих інститутів	Якість правових інститутів	Антикорупційний контроль	Права громадян і підзвітність державних органів	Стабільність політичної системи і відсутність насильства
Україна	-0,6	-0,39	-0,62	-0,72	-0,03	-0,01
Росія	-0,32	-0,56	-0,91	-0,98	-0,97	-0,62
Казахстан	-0,47	-0,37	-0,78	-0,95	-1,01	0,51
Білорусь	-1,11	-1,24	-1	-0,79	-1,6	0,45
Грузія	0,18	0,59	-0,34	-0,23	-0,25	-1

(0,51). Найнижчі показники серед наведених країн має Білорусь, окрім, як і у Казахстані, показника стабільність політичної системи і відсутність насильства. Більших успіхів серед

обраних країн у розвитку інституціонального середовища досягла Грузія. Лише показник стабільності політичної системи і відсутності насильства у Грузії має досить низький показник індикатора (-1), проте досить високі значення мають індикатори, що характеризують ефективність органів державного управління та якість регулюючих інститутів, відповідно (0,18) і (0,59). Якість правових інститутів і антикорупційного контролю у Грузії має найвищі показники серед наведених країн СНД.

Таким чином, усі показники «Worldwide Governance Indicators» для України протягом періоду 1996-2008 рр. мали досить низькі значення, що свідчить про низький рівень інституціонального середовища в державі. За всіма індикаторами спостерігається відносна стабільність, лише за індексами прав громадян і підзвітності державних органів та стабільності політичної системи і відсутності насильства за останні три роки відмічається підвищення значень. Слід відзначити факт того, що за всіма показниками «Worldwide Governance Indicators» Україна має вищі показники індикаторів, ніж Росія, окрім показника ефективності органів державного управління, та Білорусь, окрім показника стабільності політичної системи і відсутності насильства.

Звертає на себе увагу показник якості регулюючих інститутів в Україні, який характеризує політику держави відносно приватного сектору й міру стимулювання розвитку бізнесу. Значення цього показника у 2008 р. досить низьке (-0,39), що свідчить про недостатньо сприятливі умови для розвитку підприємництва в Україні. Разом із цим, за даними Світового економічного форуму [16, 314-315], бізнес-клімат в Україні посідає 91 місце серед 133 країн, що також свідчить про низькі умови ведення бізнесу в Україні.

Інституціональні перешкоди для розвитку ринкової економіки на основі даних Всесвітнього банку досліджують російський економіст Р. Нурсєєв [18], розвитку підприємств – українські дослідники І. Манцуоров, С. Дрига, В. Нестеренко [19].

Всесвітній банк із 2004 р. здійснює дослідження умов ведення бізнесу на матеріалах близько 180 країн на основі матеріалів офіційного сайту Doing Business, який створила група організацій Всесвітнього банку. Реалізація проекту Doing Business («Ведення бізнесу») почалася вісім років тому й була присвячена діяльності національних малих, середніх підприємств і аналізу нормативних актів, що регулюють їх діяльність протягом усього життєвого циклу. Методика дослідження «Ведення бізнесу» була розроблена й застосована у Нідерландах, і на сьогоднішній день є єдиним типовим засобом, що застосовується для аналізу впливу нормотворчої діяльності держав на діяльність підприємств і в інших країнах.

За даними Всесвітнього банку, у 2010 р. Україна посідає 142 місце серед 183 економік [20, 2], що підтверджує факт того, що умови ведення бізнесу в Україні незадовільні. Умови ведення бізнесу визначаються на основі десяти індикаторів. За рейтингами умов ведення бізнесу, у 2010 р. спостерігатиметься погіршення стану порівняно із 2007 р. Лише за такими складовими ведення бізнесу, як наймання робочої сили, кредитування та забезпечення виконання контрактів можна простежити підвищення рейтингу України серед економік світу (табл. 3).

Таблиця 3

*Рейтинг України за умовами ведення бізнесу**

Складові ведення бізнесу	Червень 2006 р.	Червень 2007 р.	Червень 2008 р.	Червень 2009 р.	Зміна
					рейтинг у (2010/2007)
					+, -
Бізнес у цілому	139	145	146	142	3
Реєстрація підприємств	105	113	126	134	29
Одержання ліцензій	174	175	181	181	7
Наймання робочої сили	103	103	90	83	-20
Реєстрація	134	142	144	141	7

власності					
Кредитування	62	61	27	30	-32
Захист інвесторів	141	141	143	109	-32
Оподаткування	177	177	182	181	4
Міжнародна торгівля	116	121	139	139	23
Забезпечення виконання контрактів	46	48	46	43	-3
Ліквідація підприємств	139	143	145	145	6

* Побудовано за даними Doing Business.

Показники умов ведення бізнесу характеризують таке:

реєстрація підприємств – труднощі, пов'язані з відкриттям бізнесу: час та фінансові витрати, необхідні для початку легальної діяльності;

одержання ліцензій – відстеження процедур, витрат часу й фінансів на одержання ліцензій і дозволів, проведення необхідних повідомлень і інспекцій, підключення до комунальних мереж, виділення землі (стосується лише сфери будівництва, дозволів, що фактично існують у цій сфері);

наймання робочої сили – труднощі, з якими зустрічаються роботодавці при прийомі/звільненні працівників;

реєстрація власності – легкість одержання компанією права власності: кількість часу й фінансових витрат, необхідних для реєстрації власності;

кредитування – ступінь доступності кредитної інформації, наявність юридичних прав позикодавців і позичальників. Індекс юридичних прав являє собою шкалу від 0 до 10, у якій високі розподіли вказують на те, що дані закони краще розроблені з точки зору одержання доступу до кредиту. Індекс кредитної інформації визначає діапазон, доступність і обсяг кредитної інформації, доступної в державних реєстрах або у приватних бюро. Індекс оцінюється за шкалою від 0 до 6: чим вище цифра, тим більше кредитної інформації перебуває в державному реєстрі або у приватних бюро;

захист інвесторів – показник охоплює 4 аспекти ступеня захищеності інтересів інвестора: прозорість угод (індекс відкритості), схильність до використання становища в корисних цілях (індекс відповідальності директора), можливість для акціонерів притягувати до відповідальності чиновників і директорів у судовому порядку за посадові порушення (індекс легкості подання позовів акціонерами) і індекс ступеня захищеності інтересів інвестора;

оподаткування – інформація про податки, які має сплатити в певному році компанія середнього розміру, ураховується адміністративний тягар, пов'язаний зі сплатою податків;

міжнародна торгівля – вартість і процедури, необхідні для імпорту/експорту стандартної партії товару. Розписані всі офіційні процедури: починаючи від укладання договірної угоди й закінчуючи доставкою товару;

забезпечення виконання контрактів – оцінка ефективності примусових заходів щодо дотримання умов контрактів шляхом розгляду платіжних суперечок і визначення часу, витрат і процедур із моменту подання позову до суду до здійснення платежу;

ліквідація підприємств – витрати часу й фінансів на процедури банкрутства, оцінка недоліків у законодавстві про банкрутство. Визначення коефіцієнта стягнення боргу (цент на долар, одержані з неплатоспроможної фірми).

Розвиток бізнесу в умовах ринкової економіки є необхідною умовою створення робочих місць. Від того, наскільки створено умови в державі для розвитку підприємництва, залежить і розвиток інноваційно активних підприємств. Отже, від того, наскільки у країні розвинені інститути, спрямовані на підтримку розвитку бізнесу й підприємництва, визначаються передумови організації підприємницької діяльності.

На сьогоднішній день у розвитку підприємств важливу роль відіграє інтелектуальний і людський капітал, використання і формування якого є важливою довгостроковою стратегією сучасних підприємств. Розвиток людського капіталу потребує певних інвестицій. Вітчизняні науковці до інвестицій у людський капітал, що забезпечують розвиток інтелектуальних і фізичних здібностей людини і можливості їх реалізації, підвищення ефективності праці, відносять: набуття знань, кваліфікації шляхом шкільної та післяшкільної освіти; охорону здоров'я; міграції; поширення інформації щодо функціонування економіки, ринку праці тощо [21, 9-10]. Інвестиції на розвиток людського капіталу здійснюються за рахунок коштів сім'ї, держави, підприємств, власних. Тому розвиток людського капіталу на підприємстві є одним із соціально-економічних факторів організації та ефективного функціонування підприємства.

Зараз важливим є не існуюча раніше система управління людськими ресурсами, а система управління розвитком людського капіталу, оскільки знання і інтелектуальний капітал є в сучасних умовах запорукою розвитку підприємств і обумовлюють їх стан на ринку. Розвиток людського капіталу на підприємстві має впливати на мотив і спосіб мислення людини-робітника, культуру поведінки. Із цього приводу на підприємстві мають існувати такі інституціональні фактори впливу, як правила внутрішнього трудового розпорядку, організаційна культура тощо.

Висновки. Інституціональне середовище в Україні на макрорівні потребує еволюційного поступового характеру змін, в умовах якого будуть сформовані стійкі формальні й неформальні інститути, у тому числі ті, що сприятимуть поліпшенню роботи інфраструктури розвитку людського капіталу, підприємств, у рамках яких продовжується формування людського капіталу і здійснюється його використання. Тому в подальших дослідженнях людського капіталу доцільно приділити увагу вивченню і класифікації факторів розвитку людського капіталу, особливо інституціональних.

Література

1. Чорна О.А. Аналіз розвитку людського капіталу в Україні / О.А. Чорна // Економічний вісник університету.– 2009.– Вип. 9. – С. 41-48. (Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди).
2. Ярош О.Б. Институциональные индикаторы, их значение и роль в устойчивом развитии Украины / О.Б. Ярош // Экономика и управление. – 2009. – № 1. – С. 35-38.
3. Згонник Л.В. Институциональная составляющая воспроизводства человеческого капитала / Л.В. Згонник // Наук. праці ДонНТУ. Сер. Економічна. – 2008. – Вип. 100-3. – С. 118-124.
4. Тархов П.В. Институциональное обеспечение качества человеческого капитала как залог устойчивого развития экономики / П.В. Тархов // Наук. праці ДонНТУ. Сер. Економічна. – 2006. – Вип. 103-1. – С. 130-136.
5. Тушемилова Н.Н. Системный подход к управлению человеческим капиталом в мировой экономике XXI века / Н.Н. Тушемилова // Известия Иркутской гос. экон. акад. (Байкальский гос. ун-т экономики и права). – 2008. – № 4. – С. 101-103.
6. Економічна політика: навч. посіб. / О.О. Беляєв (кер. кол. авт.), А.С. Бебело, М.І. Дибата ін. – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 288 с.
7. Цыренова А.А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды / А.А. Цыренова. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 88 с.
8. Шаститко А.Е. Институциональная среда хозяйствования в России: основные характеристики / А.Е. Шаститко // Куда идет Россия?.. Кризис институциональных систем: век, десятилетие, год / Под общ. ред. Т.И. Заславской. – М.: Логос, 1999. – С. 201-206.
9. Дигилина О.Б. Институциональная среда и институциональные ограничения модернизации российского здравоохранения / О.Б. Дигилина, И.Б. Тесленко // Информационно-аналитический вестник: Социальные аспекты здоровья населения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.mednet.ru/content/view/81/30/>.

10. Игнатова Т.А. Институциональная среда в развитии конкурентоспособности региональной экономики / Т.А. Игнатова [Электронный ресурс] // Науч.-практ. интернет-конф. «Экономика России и Сибири: прошлое, настоящее, будущее», посвященная 50-летию Института экономики и организации промышленного производства СО РАН (24-25 июня 2008 г.) / Экономический сервер Сибири. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2008. – Режим доступа: <http://econom.nsc.ru/conf08/info/Doklad/Ignat2.doc>.
11. Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой / Л.М. Фрейнкман, В.В. Дашкеев, М.Р. Муфтяхетдинова – М.: ИЭПП, 2009. – 252 с.
12. Решетило Н.С. Інституціональні фактори підвищення ефективності мотивації трудової діяльності / Н.С. Решетило // Науч. тр. ДонНТУ. Сер. Экономическая. – 2005. – Вып. 89-3. – С. 111-116.
13. Колпаков В.М., Дмитренко Г.А. Стратегический кадровый менеджмент: учеб. пособ. – 2-е изд., перераб и доп. – К.: МАУП, 2005. – 752 с.
14. Волошин В.І. Формування інституціонального середовища забезпечення економічної безпеки регіону / В.І. Волошин, А.М. Гуменюк [Електронний ресурс]. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/analytics/74.htm>.
15. Зянько В.В. Інституціональні механізми інноваційного розвитку економіки України / В.В. Зянько // Наук. праці ДонНТУ. Сер. Економічна. – 2008. – Вып. 34-2 (138). – С. 62-66.
16. The Global Competitiveness Report 2009-2010 // Klaus Schwab, World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>.
17. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008 // World Bank Policy Research Working Paper 4978, June 2009.
18. Нуреев Р.М. Россия: резервы институционального развития (как предпосылка и условие из экономического кризиса) // Р.М. Нуреев // Наук. праці ДонНТУ. Сер. Економічна. – 2009. – Вып. 37-1. – С. 3-14.
19. Манцуров І.Г. Формування державної стратегії розвитку підприємства на основі міжнародних рейтингів країн за рівнем конкурентоспроможності / І.Г. Манцуров, С.Г. Дрига, В.О. Несторенко // Моделювання та інформаційні системи в економіці [Текст]: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. В.К. Галіцин. – К.: КНЕУ, 2009. – Вып. 79. – 307 с.
20. Doing Business 2010 Ukraine // 2009 The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/Documents/Country Profiles/UKR.pdf>.
21. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (кол. авт.) / Щорічна наук.-анал. доп. / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 290 с.

Надійшла до редакції 14.12.2009 р.